

Світлана П'ЯСЕЦЬКА-УСТИЧ,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕКОНОМІКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

У статті аналізуються проблеми євроінтеграції України в сфері агропромислового виробництва. Досліджуються ресурсний потенціал аграрної економіки, особливості сучасної соціально-економічної кризи, тенденції модернізації САП ЄС. При цьому використовується системний підхід, що передбачає загальнонаукові (діалектичний, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу й синтезу, закони логіки) та спеціальні економічні методи дослідження (історико-економічний, порівняльного аналізу, статистико-економічний, монографічний). Ідентифікуються фактори ризику та перспективи адаптації вітчизняного сектора до умов САП ЄС.

Ключові слова: *євроінтеграційні перспективи України, агропромисловий сектор України, Спільна аграрна політика Європейського Союзу (САП ЄС), адаптація економіки України до вимог ЄС.*

Україна розпочинає новий етап європейської інтеграції у складний період своєї історії. З метою подолання глибокої системної кризи, консолідації країни, протистояння зовнішній агресії та подолання її наслідків як ніколи важливо забезпечити максимальний позитивний ефект європейської інтеграції для розвитку українського суспільства. Європейський вибір повинен стати базою для загальнонаціональної консолідації на основі ідей модернізації країни.

Інтеграційний вибір будь-якої країни має щонайменше три аспекти: правовий, економічний, політичний. Для України, яка по-

рівняно недавно здобула незалежність, ці три аспекти мають особливе значення. Правовий аспект – це збереження суверенітету і державності. Економічний – розвиток країни та добробут народу. Політичний – забезпечення цивілізаційного майбутнього українського суспільства.

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція детермінує модернізацію правового поля української держави, демократизацію її політичної та інституціональної системи. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя і добробуту населення.

Адаптація аграрного сектора економіки України до умов та вимог Європейського Союзу є складним та суперечливим процесом. Розвиток інтеграції на європейському рівні – сучасна ознака прогресивних змін у сільському господарстві та порівняно новий напрямок досліджень вітчизняної економічної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки та світової продовольчої кризи. Серйозним кроком у позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, значний людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збе-

режений уклад сільського життя та багатотисячлітні традиції ведення сільського господарства.

Однак, надзвичайно важливим в умовах виходу з економічної кризи є аналіз можливостей, а також ймовірність викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектора економіки.

Рівень готовності українського аграрного сектора до умов євроінтеграції, порівняно з країнами ЦСЄ, які приєдналися до ЄС у складі останньої хвилі розширення, свідчить, що аналогічних трансформаційних перетворень у нашій країні не відбулося, євроінтеграційний процес в Україні знаходиться на початковій стадії, є маловивченим, та, відповідно, вимагає подальшого дослідження теорії інтеграції в аграрній сфері. Це зумовлено специфікою сільського господарства як галузі, її стратегічним значенням для вітчизняної економіки, а також необхідністю його адаптації до вимог реформованої САП ЄС.

Однак фактичні та очікувані структурні зрушення у САП, її суперечності, викликані східним розширенням ЄС та світовою кризою, що значною мірою визначатимуть і перспективність української аграрної сфери та її інтеграцію, практично не розглядаються.

Метою дослідження є аналіз економіко-соціологічних аспектів еволюції європейської інтеграції в аграрному секторі економіки з метою виявлення суперечностей САП ЄС для прогнозування наслідків ризиків для вітчизняної економіки в процесі адаптації до умов Європейського Союзу.

Аграрна політика посідає одне із центральних місць у концепції розвитку ЄС. З початку його заснування і до сьогодні формування і здійснення Спільної аграрної політики залишається найскладнішим завданням, пов'язаним з її фінансуванням і непередбачуваними проблемами на міжнародних сільськогосподарських ринках.

Мета САП (Common Agricultural Policy) сформульована як збереження економічного сектора з нестандартними інституційними та соціальними рисами – соціально та економічно неодно-

рідного, «багатофункціонального» і заснованого на праці членів родини та сімейних фермах, що не дає змоги запровадити тут принципи промислового виробництва та конкурентних ринків. Цілісність і прогресивність САП визначається загальним усвідомленням її базових принципів, обов'язковості виконання умов і досягнення на цій основі компромісних взаємовідносин між країнами – членами ЄС. Результатом проведення такої політики є захисна стратегія модернізації сільського господарства в умовах глобалізації, внутрішньої загрози індустріалізації суспільства та зовнішнього впливу світових конкурентів, зокрема такого торгового партнера, як США.

САП з моменту її зародження (перша половина 50-х рр. ХХ ст.) була найважливішим консолідуючим чинником для народів Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). За свою 50-річну історію САП ЄС є найбільш передовою в інтеграційному контексті, вагомою та, одночасно, найбільш затратною порівняно з іншими спільними політиками Європейського Союзу.

Із розширенням у східному напрямку, починаючи з 2004 р., Європейський Союз перетворюється у могутній ринок, який нараховує понад 500 млн. споживачів. Сьогодні це континентальне формування об'єднує 28 держав із територією 4,325 млн. кв. км., виробництвом сукупного ВВП 13 трлн. дол. США, що становить майже четверту частину світового рівня. Питома вага сільського господарства у ВВП становить 1,6 %, у цій галузі зайнято близько 5 % працездатного населення. Сільська місцевість займає приблизно 90% всієї території ЄС, де мешкає більше половини жителів Євросоюзу.

Етапи формування та розвитку САП нерозривно пов'язані з процесами інтеграції європейських економік від простих до більш складних форм – від зони преференційної торгівлі продовольчими товарами до спільного економічного механізму регулювання аграрної сфери. На початку зародження САП національні уряди зберігали автономію щодо впливу на свій аграрний сектор. З часом було започатковано наднаціональні інститути регулювання сільськогосподарського виробництва. Вищою формою інтеграції

на сьогодні є делегування повноважень щодо САП спеціально утвореним органам управління та іншим інституціям ЄС.

Аналіз еволюції Спільної аграрної політики Євросоюзу дозволяє спрогнозувати основні тенденції розвитку агропромислового комплексу Євросоюзу та виокремити чинники впливу на сільське господарство України.

Сучасний етап реформування САП характеризується прогресом у домовленостях у рамках СОТ про лібералізацію торгівлі аграрною продукцією, з одного боку, і розбіжностями у рівнях розвитку аграрного сектора окремих країн ЄС, що склалися історично, (рівень прямих виплат, продуктивність праці, структура господарств), з іншого, обумовлюють необхідність у регулярному перегляді САП, удосконаленні інструментів політики та визначенню нових цілей. З 2000-х рр. провідною ідеєю САП стає забезпечення сталого функціонування аграрного сектора ЄС через фінансування розвитку сільської місцевості та посилення вимог захисту довкілля та безпеки аграрної продукції.

«Порядок денний 2000» (Agenda 2000) поклав початок лібералізації виробничого процесу агропродукції та ухваленню нових фундаментальних принципів САП.

По-перше, було запроваджено принцип «багатофункціональності», що поставив сільськогосподарського виробника у центр соціальної, культурної та природної системи (соціокультурний підхід прийшов на зміну функціонально-виробничому).

По-друге, було проголошено формування особливої «європейської моделі сільськогосподарської діяльності», що полягає у посиленні життєздатності та конкурентоспроможності сільського господарства ЄС, включаючи регіони з порівняно гіршими умовами виробництва. У числі найбільш важливих пріоритетів у цей період: охорона природних ландшафтів і підтримка життєздатності сільської місцевості, розвиток сільських громад, забезпечення їхньої активності й стійкості. Важливим елементом моделі стає зміцнення вимог до виробників в аспекті якості й безпеки продовольства, захисту навколишнього середовища й підтримки стандартів добробуту. Законодавство стало більше чітким, прозорим і

доступним. Другим за значенням магістральним напрямом реформування САП на цьому етапі стає розвиток сільської місцевості, тобто проведення інтегрованої політики за допомоги єдиних заходів політики, що забезпечують більшу взаємодію між розвитком сільської місцевості й політикою цін та ринку в рамках САП.

Остання реформа САП розпочалася в 2007 році значною мірою під тиском світових процесів лібералізації (з вимогами скасування субсидій), загроз продовольчих криз та викликів продовольчої безпеки. Відтак нова стратегічна програма розвитку сільського господарства ЄС на 2007–2013 рр. визначає наступні ключові сфери регулювання та підтримки агросектору.

1. Посилення конкурентоспроможності сільського господарства.

2. Захист навколишнього середовища в сільській місцевості.

3. Поліпшення якості життя в сільській місцевості і стимулювання несільськогосподарської зайнятості.

Загалом цілі, поставлені реформою САП, можна поділити на три групи. До перших двох належить те, що власне ЄС прагне отримати від реформ. Третьою метою є сприйняття реформи серед населення країн ЄС.

Незважаючи на кардинальне реформування, САП залишається найбільш інтегрованою політикою Співтовариства, і у зв'язку з цим поглинає значну частину бюджету ЄС. Європейський Союз щорічно витрачає понад 40 млрд. євро на реалізацію САП, тобто майже 45 % свого бюджету, у той час як внесок сільського господарства у валовий внутрішній продукт ЄС становить тільки близько 2 %, а кількість працездатного населення ЄС, зайнятого в цій галузі, не перевищує 6 %. Результатом втілення реформ повинно стати скорочення САП в спільному бюджеті ЄС до 38 % на період 2014–2020 рр. Значною мірою прагнення ЄС скоротити бюджетні витрати на САП обумовлені зобов'язанням країн-учасниць СОТ щодо відмови від експортних субсидій, починаючи з 2013 року [9, 13].

За сім років (2014–2020) європейські фермери отримають допомогу в розмірі 408, 3 млрд. євро. На субсидії буде виділено

312, 7 млрд. євро, тобто 76, 6 % всього аграрного бюджету. 23,4 %, або 95, 6 млрд. євро буде виділено на розвиток сільських територій (розмір річного бюджету ЄС – 960 млрд. євро).

Для України в умовах сучасних намірів вступу до ЄС протягом найближчих років потрібно визначитися, яким шляхом підтримки власного сільськогосподарського товаровиробника вона піде: безконкурентним чи конкурентним. Зрозуміло, що з урахуванням глобалізаційних процесів і сучасних змін у САП ЄС єдино виправданим є конкурентний шлях.

Село та аграрна економіка займають вагоме місце в українському суспільстві. Історично Україна вважалася аграрною. Сьогодні понад 30% населення – сільське. Питома вага зайнятих у сільському господарстві в динаміці дещо знижується, проте залишається на рівні 15 %.

Україна щодо природно-кліматичних умов та якості ґрунтів належить до однієї з найсприятливіших для ведення сільського господарства серед країн Європи і навіть світу.

За даними ФАО Україна посіла 1 місце в світі за експортом соняшникової олії, 2-ге – ріпаку та ячменю, 5-те – кукурудзи, 6-те – насіння соняшника, 7-ме – пшениці, 9-те – сої. Проте за тваринництвом Україна не входить навіть до двадцятки світових експортерів. Процеси, що відбуваються в сільському господарстві, можна ідентифікувати як системну деградацію. Суттєво зменшився рівень зайнятості, зберігається низька оплата праці, сформувався великий прошарок безробітних і самозайнятих в особистих господарствах.

У 1990-х рр. аграрне виробництво та сільські території України значною мірою занепали, проте з 2000-х спостерігається нарощування виробництва. Індекси валової продукції сільського господарства у 2010 р. на третину вищі порівняно з базовим періодом. Найуспішнішими були два роки (2008-2009), коли відбулося істотне зростання у виробництві сільськогосподарської продукції. Паралельно збільшувався і експорт, за 10 років Україна стала лідером за важливими видами сільськогосподарської продукції на зовнішніх продовольчих ринках (дані ФАО) [8, 50].

Як свідчать міжнародні порівняння, наведені у таблиці, Україна має чи не кращий у світі потенціал земельних ресурсів, який створює передумови для забезпечення добробуту громадян України та конкурентоспроможності у світовому агропромисловому секторі. Відтак, поліпшення умов торгівлі з ЄС можливо досягти через інтенсифікацію використання наявного в Україні потенціалу земельних ресурсів.

**Сільське населення та сільськогосподарські угіддя:
міжнародні співставлення**

Країна (група країн)	Частка сільського населення, %	Частка орних угідь, %	Площа орних угідь на 100 чол, га
Україна	32	56,1	70,2
Росія	27	7,4	85,7
Казахстан	42	8,4	144,8
Бразилія	14	7,2	31,8
США	18	18,6	56,0
Китай	56	11,6	8,2
Індія	70	53,2	13,9
Країни зони євро	27	24,4	18,9
Світ	50	10,7	20,7

Джерело: [9, 9]

Українським політикам, які прагнуть якомога швидшого приєднання до ЄС, слід чітко усвідомлювати, що перед Євросоюзом реально постала дилема: яким чином зберегти європейську модель сільського господарства і водночас на порядок підвищити його статус на глобальному агропродовольчому ринку. Вірогідніше за все САП і далі просуватиметься в напрямі системної лібералізації, згортання програм надмірного протекціонізму і буде наближатися до критеріїв і правил СОТ.

Після вступу України до СОТ (2008 р.) значна частина вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників і переробників втратили конкурентні позиції на внутрішньому ринку, чому не в останню чергу посприяли жорсткі умови СОТ для сільського господарства України, які стали відомі експертам лише після вступу нашої держави до СОТ. Переговори про створення ЗВТ також мають закритий характер, а інформація про їх зміст майже відсутня, що ускладнює завдання оцінки можливого впливу ЗВТ на ринки сільськогосподарських товарів.

Серйозною проблемою для успішної євроінтеграції України є невідповідність рівнів державної підтримки сільського господарства ЄС та України, несиметричність у торгових режимах.

Високий рівень підтримки сільськогосподарської галузі в ЄС, з одного боку, та низький – в Україні, з іншого, зумовлюють підвищені ризики від встановлення ЗВТ саме для вітчизняного сільського господарства. На 2010 р. загальні затрати на підтримку сільського господарства сільських територій та аграрних ринків ЄС було заплановано в обсязі 56,3 млрд. євро, з яких 39,3 млрд. євро пішли на пряму підтримку виробників. Тим часом в Україні у 2009 р. на підтримку сільського господарства було виділено 6,3 млрд грн [4, 57-58].

Ідея про те, що сільське господарство має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, пронизує Спільну аграрну політику ЄС. Уряди країн-членів Євросоюзу визнають вирішальну роль фермерів у примноженні та збереженні ними національної спадщини, підтримки природної рівноваги та охорони фауни і флори. Зазначене вище повністю відповідає і характеру останніх реформ САП ЄС. У запропонованому на найближчу перспективу бюджеті поряд із зменшенням майже на 1,5 млрд євро видатків на підтримку цін, інтервенцій і прямих платежів виробникам на період з 2006 до 2013 рр. передбачено збільшення видатків на розвиток сільської місцевості на 3,2 млрд, що майже у 2,5 разу перевищує попередній показник [1, 300].

Головне досягнення САП ЄС – на Європейському континенті створено спільний агропродовольчий ринок 28 країн – членів ЄС

з безмитним рухом товарів, робочої сили і капіталів, однаковим механізмом ціноутворення, єдиними тарифними бар'єрами і технічними обмеженнями для третіх країн та іншими протекціоністськими заходами, що, з одного боку, забезпечують стабільні доходи сільськогосподарським товаровиробникам, з іншого – високу якість продукції за доступними цінами для всіх верств населення. (Витрати європейської сім'ї на продукти харчування в середньому становлять 15 % її бюджету, що є одним із найвищих показників у світі).

Як показав досвід перших років перебування України у СОТ, вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції об'єктивно не можуть витримати тиск більш розвинутого європейського господарства, яке, до того ж, субсидується на значно вищому рівні.

Україна є достатньо перспективним партнером ЄС для створення ЗВТ. Аграрний комплекс України є одним із важливих мотиваторів для ЄС щодо укладання угоди про поглиблену ЗВТ між Україною та Євросоюзом. Україна має багаті природні ресурси та людський капітал, а також історичні традиції аграрного виробництва, при цьому вона безпосередньо межує з ЄС. Серед конкурентних чинників українського АПК – природні переваги у виробництві певних видів сільськогосподарської продукції (зернові, олійні культури, цукровий буряк, овочі та фрукти тощо) для внутрішніх потреб та зовнішніх ринків.

Україна, на відміну від ЄС не має чіткої, адекватної сучасним викликам та загрозам агропромислової політики. Цей чинник у перспективі матиме значний негативний вплив на конкурентні позиції українського аграрного сектора в світі та посилюватиме вразливість АПК до зовнішніх та внутрішніх впливів. Разом з тим українська влада має враховувати зростання ризиків зниження конкурентоспроможності українського АПК в результаті лібералізації взаємовідносин з ЄС через зростання ефективності аграрного сектора ЄС в результаті реформування САП.

У перспективі для України все більшої актуальності набуває вирішення проблем відповідності стандартів безпеки та якості

продуктів харчування вимогам СОТ та їх гармонізація із законами, нормативами й стандартами ЄС, що відкриватиме Україні доступ до ринків і забезпечить значні прямі іноземні інвестиції.

Україна має можливість у якості провідного учасника світового аграрного ринку чинити вплив на розвинуті країни, зокрема ЄС, з метою відмови від експортного субсидування аграрної продукції. Ця вимога може бути висунута до ЄС в контексті обговорення умов доступу на аграрні ринки України агропродукції з ЄС. Проте існує ризик, що лобювання фермерів залишить прямі виплати в силі. Нові країни – члени ЄС вимагатимуть нового методу перерахунку обсягу прямих виплат між країнами ЄС, щоб уникнути необгрунтовано великої диференціації у перерозподілі загального бюджету на користь старих членів ЄС.

Період адаптації національного сільського господарства України до вимог САП ЄС буде досить тривалим і, очевидно, супроводжуватиметься певними втратами, а подекуди і занепадом сільських територій. Ось чому необхідні обгрунтована програма адаптації вітчизняного аграрного сектора до вимог ЄС і посилення ролі держави у забезпеченні її реалізації та підтримці агропромислового комплексу через форми і канали, які використовуються державами – членами світового і європейського торгово-економічних союзів.

Список використаних джерел

- 1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / за ред. О.М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006.***
- 2. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України // Економіка України, 2003. – № 3. – С. 80–87.***
- 3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України: монографія. – Житомир: ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет», 2008. – с. 384.***

4. *Осташко Т. Ризики для сільського господарства від встановлення зони вільної торгівлі з ЄС // Економіка України, 2011. – № 3. – С. 57–69.*
5. *Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія. – Житомир: «Житомирський національний агроєкологічний університет», 2008. – с. 376.*
6. *Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику / пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 1995.*
7. *Корнієнко І. Український аграрний сектор: тенденції та альтернативи розвитку // Економіка України, № 14 (605), квітень 2012. – 88 – 95 с.*
8. *Бородіна О.М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою // Економіка України, № 11 (612), листопад 2012. – С. 48–61.*
9. *Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.*